

CATALOGUS

TENTOONSTELLING 1918

De kanonnen zwijgen: opnieuw vrede ?

(van 4 november 2008 tot 28 februari 2009)

Algemeen Rijksarchief

Brussel
2008

Algemeen Rijksarchief

1918:

De kanonnen zwijgen, opnieuw vrede?

Catalogus van de gelijknamige tentoonstelling in het Algemeen Rijksarchief te Brussel van 4 november 2008 tot 28 februari 2009

Michaël Amara, Vanessa D'Hooghe, Geertrui Elaut,
Hans Vanden Bosch & Luc Vandeweyer

Brussel
2008

1. Inleiding

De belangstelling voor de Eerste Wereldoorlog zit in de lift. Dagelijks overspoelen *battlefieldtoeristen* de Westhoek om de slagvelden, oorlogskerkhoven, musea en monumenten te bezoeken. Talrijke historische werken zien het daglicht. Ook lokale heemkundigen verdiepen zich in de materie. Om de 90ste verjaardag van de wapenstilstand met de nodige luister te herdenken, besloot het Algemeen Rijksarchief een tentoonstelling te wijden aan de nasleep van de Grote Oorlog. De expositie '*1918: De kannonnen zwijgen, opnieuw vrede?*' is te bezichtigen van 4 november 2008 tot 28 februari 2009 in de inkomhal van het Algemeen Rijksarchief.

De tentoonstelling is opgebouwd rond zes thema's: het bevrijdingsoffensief en de wapenstilstand, de wederopbouw van de *verwoeste gewesten*, de terugkeer van de soldaten en krijgsgevangenen, het wedervaren van de vluchtelingen, de rol van de activisten en de herdenkingen.

Het tentoongestelde materiaal is in de eerste plaats afkomstig uit de rijke iconografische collectie van de Commissie voor de Oorlogsarchieven (foto's, affiches en objecten), aangevuld met stukken uit andere oorlogsarchieven van het Algemeen Rijksarchief, het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, de Koninklijke Bibliotheek, het Koninklijk Belgisch Filmarchief, het Archief van het Koninklijk Paleis en uit de privé-collectie van Lucien Guillaume.

De expositie en de bijhorende catalogus zijn het resultaat van een perfecte samenwerking tussen Afdeling 3 *'Communicatie'* en Afdeling 5 '*Collectiebeheer hedendaagse periode*'. Ook Jean-François en Francis Meert, Frank Van Laethem, Bart Boon, Tamara Luyckx, Lucie Verachten, Roland Van der gracht en Sandra Théate droegen hun steentje bij tot het welslagen van het project.

2. De Wapenstilstand

Vanessa D'Hooghe en Hans Vanden Bosch

Eind september 1918 wordt het bevrijdingsoffensief gelanceerd. Samen met Franse, Britse en Amerikaanse troepen doorbreekt het Belgisch leger de Duitse verdedigingslinies en bevrijdt het gebied tussen de IJzer en de Schelde. De burgers begroeten hun bevrijders met grote vreugde, die evenwel getemperd wordt door de vernielingen veroorzaakt door het plunderende Duitse leger. Op 11 november capituleren de Duitsers en wordt de Wapenstilstand getekend. Niettemin wordt de bevolking gevraagd de kalmte te bewaren. In Brussel komen Duitse soldaten in opstand tegen hun officieren en wordt in de menigte geschoten. Op 17 november is de hoofdstad officieel bevrijd. De nationale driekleur verschijnt aan de gevels en de bevolking maakt zich op voor de plechtige intrede van de *Koning-Soldaat* en zijn leger.

1. De eerste Belgische burgers die bevrijd worden door de troepen van Koning Albert te Oostnieuwkerke op 29 september 1918 (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Fotoverzameling Eerste Wereldoorlog).

Voor het eerst sinds het uitbreken van de oorlog aanvaardt de Koning zijn troepen te laten deelnemen aan een geallieerd offensief. Het eindoffensief maakt zowat 1/3e van de totale slachtoffers van het Belgisch leger. Op 28 september zet Koning Albert zich aan het hoofd van de *Legergroep Vlaanderen* en begint de opmars richting Brussel. De soldaten treffen een totaal vernield landschap aan. De eerste bevrijde dorpen zijn quasi onbewoond. Het merendeel van de bevolking is geëvacueerd of is reeds in 1914 op de vlucht geslagen.

2. Inwoners van Roeselare op weg naar Ieper om hun ouders te zoeken, november 1918 (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Fotoverzameling Eerste Wereldoorlog).
3. Roeselare tijdens de bevrijding, november 1918 (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Fotoverzameling Eerste Wereldoorlog).

Belgische en Franse troepen nemen de stad Roeselare, een bruggenhoofd van de tweede Duitse defensielinie, in. Ongeveer duizend burgers worden bevrijd. Hoewel het offensief gunstig evolueert, brengt de herinnering van de Duitse terreur van 1914 nieuwe angsten met zich mee. Tijdens hun terugtocht slaan de Duitse soldaten inderdaad aan het stelen en het plunderen. Bruggen en spoorwegen worden opgeblazen om de aftocht te dekken. Vooraleer Roeselare definitief te verlaten, stichten de Duitsers verscheidene brandhaarden en laten ze een aantal mijnen ontploffen.

4. Bevrijde burgers tijdens de inname van Roeselare, november 1918 (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Fotoverzameling Eerste Wereldoorlog).
5. De eerste auto's op de weg naar Oostende (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Fotoverzameling Eerste Wereldoorlog).

Naarmate er meer dorpen bevrijd worden, zetten de burgers zich in beweging. Tijdens de oorlog was reizen immers zeer moeilijk, duur, traag en bovendien onmogelijk zonder toelating van de bezetter. Eenmaal het vrije verkeer hersteld is, haasten de bevrijde burgers zich naar

de naburige dorpen en steden -te voet, te paard, per trein of per auto- om nieuws te vernemen over hun naasten.

6. Een Belgisch officier krijgt bloemen in Gent, november 1918 (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Fotoverzameling Eerste Wereldoorlog).
7. Intrede van de Britse troepen in Doornik, november 1918 (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Fotoverzameling Eerste Wereldoorlog).

Op 8 november 1918 doen de eerste Britse troepen hun intrede in Doornik en krijgen er een enthousiast onthaal van de bevolking. Pas de volgende dag verlaten de laatste Duitsers de stad. Op 11 november capituleert het Duitse leger. Zowel bij de soldaten als bij de burgers roept de wapenstilstand verschillende emoties op: verrassing, ongeloof en vooral opluchting. Spoedig barsten er spontane vreugdetaferelen uit onder de bevolking.

8. Een jongen zwaait met een Belgische vlag voor de neus van de (onverstoorbare) Duitsers te Aarlen, november 1918 (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Fotoverzameling Eerste Wereldoorlog).
9. Ludieke overlijdensbrief van 'Mevrouw Oorlog'. (Algemeen Rijksarchief, Topografisch-historische atlas, 3413).

De Belgische bevolking kreeg het zwaar te verduren onder de bezetting. Humor was één van de remedies om het lijden te verzachten. In november 1918 wordt deze humoristische doodsbrief verspreid ter aankondiging van het langverwachte overlijden van Mevrouw Oorlog. De afloop van de oorlog zou gevierd worden met een gratis drinkgelag dat acht dagen duurt. Verder wordt de draak gestoken met de honger, de oorlogsprofiteurs en woekeraars, de Ersatz, de controles, de censuur, de opeisingen enzovoort. Tot besluit wordt aangeraden alle afschuwelijke herinneringen aan de oorlog snel te vergeten.

10. Aanplakbrief met mededeling aan de bevolking van Brussel en voorsteden, Brussel, 11 november 1918 (Algemeen Rijksarchief, Iconografische verzameling Eerste Wereldoorlog).
11. De Duitse terugtocht aan het Noordstation te Brussel, november 1918 (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Fotoverzameling Eerste Wereldoorlog).
12. De Duitsers trekken terug op de Waterloose Steenweg in de buurt van 'Ma Campagne', Brussel, november 1918 (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Fotoverzameling Eerste Wereldoorlog).

De aftocht gebeurt niet zonder strubbelingen. De Duitse soldaten komen in opstand tegen hun superieuren. Aan het Paleis der Natie wordt de rode vlag uitgehangen. In de buurt van het Brusselse Noordstation breekt een schietpartij uit tussen opstandige soldaten en Duitse officieren. Een politieagent en een 14-jarige jongen worden gedood door verdwaalde kogels. Op 11 november roepen de burgemeesters van de Brusselse gemeenten de bevolking op kalm te blijven en ophitsingen te vermijden. De feestvreugde moet wachten tot wanneer de Belgische vlag opnieuw wappert op het stadhuis. De eer en de goede naam van de hoofdstad staan op het spel. De aftocht van de Duitsers zou nog een aantal dagen in beslag nemen.

AAN DE BEVOLKING
VAN
BRUSSEL EN VOORSTEDEN

Waarde Medeburgers,

De wapenstilstand is gesloten.

Binnen enkele dagen, zijn wij van 's vijands bezetting verlost.
Midden de zware beproevingen die gij, gedurende meer dan vier jaar, met zooveel geduld en moed doorstaan hebt, wist gij door uwe koelbloedigheid en uwe zielskracht de bewondering van heel de wereld af te dwingen.
Om uwe eer op te houden, zult gij van dezelfde deugden blijk geven op het oogenblik der bevrijding en der vergoeding.

WAARDE MEDEBURGERS,

Behoudt uwe kalmte en uwe waardigheid.
Vermijdt alle aanhitsingen.
Wacht, om uwe vreugde in het openbaar lucht te geven, dat de Nationale vlag aan het Stadhuis wappere.
Wij verzoeken U de gemeenteoverheden — die voortdurend op uwe Stadhuizen zetelen — gansch uwe medewerking te verleenen om de openbare rust te handhaven.
Geen pijnlijk voorval mag het edele en het reine van de zegepraal, door onze wapens behaald, bezoedelen.
Het geldt de eer en den goede naam der hoofdstad en van België.

Maurice Lemonnier, w. n. Burgemeester van Brussel,
L. Crickx, w. n. Burgemeester van Anderlecht,
Hermann-Debroux, Burgemeester van Audergem,
Eug. Godaux, w. n. Burgemeester van Etterbeek,
O. Denis, Burgemeester van Vorst,
Fernand Cocq, w. n. Burgemeester van Elsene,
Ph. Werrie, Burgemeester van Sint-Pieters-Jette,
E. Bossaert, Burgemeester van Koekelberg,
Bockstael, Burgemeester van Laeken,
L. Mettewie, w. n. Burgemeester van Sint-Jans-Molenbeek,
A. Bréart, Burgemeester van Sint-Gillis,
H. Frick, Burgemeester van Sint-Joost-ten-Noode,
A. Reyers, Burgemeester van Schaerbeek,
P. Errera, Burgemeester van Ukkel,
J. Delleur, Burgemeester van Watermael-Boschvoorde,
Jozef Verheyleweghen, w. n. Burgemeester van Sint-Lambrechts-Woluwe.

Brussel, den 11e November 1918.

Brussel. — Boek- en steendrukkerij E. GUYOT, Fachecostraat, 11.

10

13. Film getiteld ‘Herinneringen aan 22 november 1918’ gerealiseerd door de Filmdienst van het Amerikaanse Rode Kruis (Koninklijk Filmarchief).

Bij de *Blijde intredes* van de Koning en de geallieerde troepen in Gent, Antwerpen, Bergen, enzovoort breken ware volksfeesten uit. Op 22 november doet het koningspaar zijn intrede in de hoofdstad. Op weg naar het parlement wordt de koninklijke familie verwelkomd door een uitbundige menigte. Voor de Verenigde Kamers houdt de Koning zijn fameuze *Troonrede*. Zijn toespraak begint met een lange lofrede aan het adres van de Belgische en geallieerde soldaten die het land heldhaftig verdedigden en bevrijdden. Ook de gesneuvelden en de verdrukte bevolking worden niet vergeten. De Koning kondigt daarop de maatregelen aan die de nieuwe regering van nationale unie in het kasteel van Loppem (nabij Brugge) trof. Zoals overal in Europa dreigde het spook van de revolutie immers. De vele opofferingen die de oorlog kostte, hebben de politieke en sociale verwachtingen van de bevolking geradicaliseerd. De Koning heeft dit goed begrepen: *Uit het leed, gelijk met geduld gedragen, zijn gelijke rechten geboren*. Hij kondigt meteen het algemeen enkelvoudig stemrecht aan (voor mannen vanaf 21 jaar en oorlogsweduwen), de opheffing van de beperkingen op het stakingsrecht, de introductie van de acht-urenwerkdag en de oprichting van een Nederlandstalige universiteit in Gent (die pas in 1930 het levenslicht zou zien). De conservatieve vleugel van de katholieke partij, die niet geraadpleegd is, spreekt van de fameuze *coup van Loppem*.

14. Nieuwe kaart van Europa, voorlopige uitgave, A. Taride, Parijs, 1920 (Afdeling Kaarten en plannen van de Koninklijke Bibliotheek (IV 4976)).

Tijdens de vredesconferentie in Parijs hertekenen de onderhandelaars de kaart van Europa drastisch. Vier roemrijke keizerrijken verdwijnen van het schouwtoneel. De tentoongestelde kaart is erg bijzonder daar de vooroorlogse contouren van de voormalige keizerrijken nog zichtbaar zijn (Duitsland in het geel, Oostenrijk-Hongarije in het oranje en Rusland in het groen). Duitsland wordt verantwoordelijk gesteld voor de oorlog en moet heel wat grondgebied afstaan. Het verliest Elzas-Lotharingen aan Frankrijk, de Oostkantons aan België (Eupen, Malmédy, St-Vith en Moresnet), Posen en West-Pruisen aan Polen. Bovendien zal het Rijnland 15 jaar bezet worden en gedeeltelijk *gedemilitariseerd*. In Sleeswijk-Holstein, Opper-Silezië en Allenstein zullen *volksraadplegingen* georganiseerd worden. Danzig (nu Gdansk) wordt een *vrijstad* en het Saargebied zal 15 jaar onder controle van de *Volkenbond* staan (Frankrijk mag de rijke steenkoolvelden exploiteren).
Het aloude Habsburgse rijk stort in mekaar. Oostenrijk moet de onafhankelijkheid van Hongarije, Polen (dat via de beruchte *corridor van Danzig* toegang heeft tot de Baltische Zee), Joegoslavië (bestaande uit Servië, Kroatië en Montenegro) en Tsjecho-Slowakije erkennen. Rusland moet de onafhankelijkheid van Polen, Finland, Litouwen, Estland en Letland erkennen (voorlopige grenzen aangeduid op de kaart). Ondanks het feit dat de Amerikaanse president Wilson het *zelfbeschikkingsrecht der volkeren* heeft vooropgesteld als uitgangspunt leven er in een aantal naties aanzienlijke etnische minderheden. Vooral Joegoslavië en Tsjecho-Slowakije blijken in dat opzicht een waar kruidvat.

3. De Verwoeste Gewesten

Hans Vanden Bosch

Naast het vele menselijke leed veroorzaakt de oorlog ook enorme materiële schade. In de frontstreek zijn hele dorpen en steden in ruïnes herschapen. Talloze woningen, boerderijen, kerken, openbare gebouwen zijn totaal vernield. Ook de haven-, spoor- en wegeninfrastructuur is zwaar beschadigd. Bovendien heeft de Duitse bezetter de Belgische fabrieken systematisch ontmanteld en de machines naar Duitsland overgebracht. Onbruikbare machines zijn tot schroot herleid ten behoeve van de Duitse wapenproductie.

Uit solidariteit met de slachtoffers erkent de regering 'van nationale unie' het recht op herstel van de oorlogsschade. De Belgische staat zal opdraaien voor de kosten in de hoop die later te verhalen op de Duitsers. De *Rechtbanken voor Oorlogsschade* onderzoeken geval per geval en doen uitspraak over het bedrag van de schadevergoeding. Ze worden spoedig overstelpt met aanvragen zodat in afwachting van een definitieve uitspraak voorschotten uitgekeerd moeten worden.

In de verwoeste frontregio tussen Nieuwpoort en Ieper tracht het *Koning Albertfonds* de dringendste woningnood te lenigen door houten barakken ter beschikking te stellen aan wie geen dak meer boven zijn hoofd heeft. Pas na de uitvaardiging van de *wet op de aangenomen gemeenten van 8 april 1919* wordt de wederopbouw er daadwerkelijk aangevat. Omdat ze de herstelkosten onmogelijk kunnen ophoesten laten 242 gemeenten (waarvan 100 uit West-Vlaanderen) zich adopteren door de staat. In ruil voor deze financiële tussenkomst worden zij onder het gezag van een *Hoog Koninklijk Commissaris* geplaatst die bijzondere bevoegdheden bezit om de wederopbouw vlot te laten verlopen. Eén dag later wordt de beruchte *Dienst der Verwoeste Gewesten* belast met de praktische uitvoering: het restaureren van publieke en private woningen, het herstellen van wegen en nutsvoorzieningen, het afbreken van bunkers en het opruimen van puin.

Om het economisch herstel te bespoedigen, wordt de *Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid* opgericht. Deze parastatale verstrekt goedkope leningen aan de industriëlen om hun productieapparaat te herstellen en/of te moderniseren. Dankzij hun *zwarte* oorlogswinsten kunnen de meeste landbouwers hun onderneming snel terug op het vooroorlogse peil brengen. De Belgische economie zal zich relatief vlug herstellen, mede door het feit dat de steenkoolmijnen en de Antwerpse haven intact uit de strijd gekomen zijn. De wederopbouw van particuliere woningen zal door de ingewikkelde wetgeving en de grote administratieve rompslomp nog vele jaren aanslepen.

De volgende foto's worden getoond in de beeldmontage:

1. De *Rue St-Jacques* in Dinant (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
2. De *Rue du Perron* in Visé (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
3. Het Citadelhotel in Namen (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
4. De Grote Markt in Namen (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
5. Een noodbrug over de Maas in Namen (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
6. De normaalschool van OLV-Waver (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
7. De universiteitsbibliotheek te Leuven voor en na (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)

8. Een huizenrij in Leuven (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
9. De Hallen van Ieper voor en na (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
10. De Grote Markt van Ieper voor en na (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
11. De kathedraal van Ieper (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
12. Het centrum van Ieper in de sneeuw (Archief van het Koninklijk Paleis, Algemene fotocollectie)
13. Het centrum van Diksmuide (Archief van het Koninklijk Paleis, Algemene fotocollectie)
14. De loopgraven nabij Diksmuide (Archief van het Koninklijk Paleis, Algemene fotocollectie)
15. Het centrum van Kaaskerke (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
16. Een hulppost in Pervijze (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
17. De kerk van Pervijze (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
18. De kerk van Passendale (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
19. Een kanon in Bredene (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
20. Villa's op de dijk van Westende (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
21. Het Belvue-hotel in Westende (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
22. De dijk van Nieuwpoort (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
23. De kerk en het kerkhof van Nieuwpoort (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)

24. Het stadhuis van Nieuwpoort (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
25. Het station van Nieuwpoort (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
26. Een trein in de duinen nabij Nieuwpoort (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
27. Een drijvend droogdok voor het herstel van duikboten in Oostende (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
28. De havendokken in Oostende (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
29. Het station van Oostende (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
30. Het station Gent-Sint-Pieters (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
31. Het atelier van ACEC in Charleroi voor de ontmanteling (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)

32. Het atelier van ACEC in Charleroi na de ontmanteling (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
33. Het leeggeplunderde atelier van de Cockerillfabriek in Seraing (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)

34. De staalfabriek Thomas voor de verwoesting (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
35. De staalfabriek Thomas na de verwoesting (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
36. Barakken in Beerst (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
37. Barakken in de omgeving van Poperinge (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)
38. Duitse krijgsgevangenen bij de opruiming van munitie in Blankenberge (Algemeen Rijksarchief, fotocollectie Eerste Wereldoorlog)

4. De soldaten

Vanessa D'Hooghe en Hans Vanden Bosch

Eenmaal de oorlog voorbij, trappelen de soldaten van ongeduld om zo snel mogelijk naar huis te keren. Naast de gedemobiliseerde Belgische soldaten keren zo'n 40.000 krijgsgevangenen, na vier lange jaren opsluiting, terug uit de Duitse kampen. Zo'n 32.000 Belgische geïnterneerden worden door de Nederlandse overheid op vrije voet gesteld. De vreugde over de thuiskomst is echter snel voorbij wanneer men geconfronteerd wordt met de harde realiteit. De oorlog kost het leven aan 42.252 militairen en grote delen van België zijn verwoest. Voor de oorlogsinvaliden blijkt de reïntegratie in de maatschappij veel problemen op te leveren. Zij hebben grote moeite om geschikt werk en dito huisvesting te vinden. Vooral de gelaatsverminkten ('les gueules cassées') kennen nog moeilijke tijden vermits hun verwondingen afkeer opwekken en permanent herinneren aan de oorlogsgruwelen.

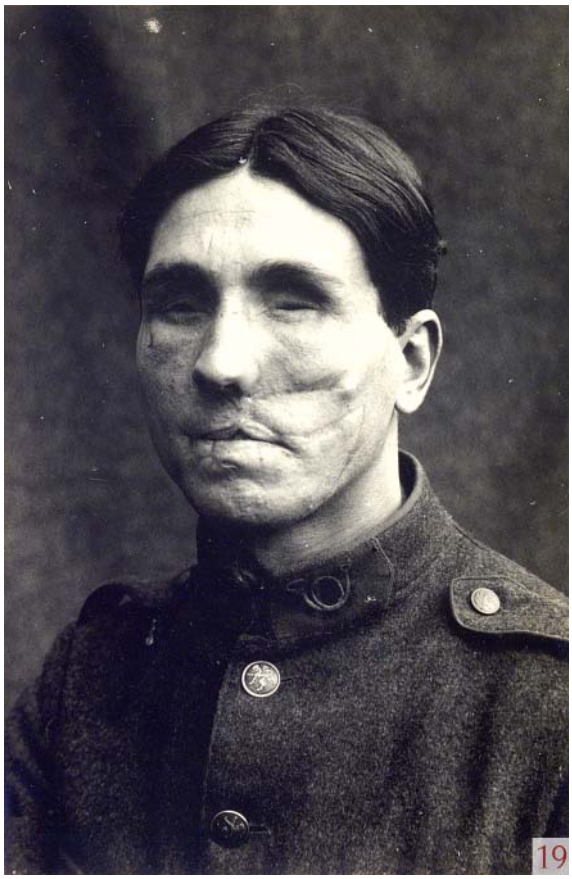
15. 'De terugkeer naar de haardstede', tekening door Henri Royer (Algemeen Rijksarchief, Iconografische verzameling Eerste Wereldoorlog).
16. Groep oorlogsinvaliden tijdens het vaderlandse feest te Gent, 25 juli 1920 (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Fotoverzameling Eerste Wereldoorlog).
17. Koning Albert begroet een oorlogsinvalide tijdens het vaderlandse feest te Gent, 25 juli 1920 (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Fotoverzameling Eerste Wereldoorlog).

Na de oorlog worden ontelbare patriottische feesten gehouden om de Koning, de gesneuvelde soldaten en de oud-strijders te eren. Koning Albert is vaak van de partij en betuigt op die manier zijn erkentelijkheid, in het bijzonder voor de oorlogsinvaliden.

18-19. Portretten van verminkte Belgische soldaten (Archief van het Koninklijk Paleis, Algemene fotocollectie).
20. Affiche 'Een kleine attentie doet zoveel plezier aan de verminkte, vergeet dit niet kind' (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Afficheverzameling)

Duizenden soldaten komen gehandicapt, blind of gruwelijk verminkt terug thuis of kampen met psychische trauma's. De Eerste Wereldoorlog was bijzonder gewelddadig en destructief. Tijdens de loopgravenoorlog veroorzaken de obus- en granaatsplinters en het gifgas gruwelijke verwondingen. Wie deze verwondingen overleefde, was vaak blijvend verminkt of blind. Hoewel het fenomeen van de *gueules cassées* in België niet dezelfde proportie aannam als in Frankrijk, kampt ook de Belgische samenleving met een aantal gelaatsverminkten die iedereen met één blik herinneren aan het enorme oorlogsgeweld.

18

19

21. Oproep tot bijdrage aan het Belgisch Tehuis voor Invalide Soldaten (Algemeen Rijksarchief, Handschriftenverzameling, nr. 4582).
22. Huizen door het Belgisch Tehuis voor Invalide Soldaten ter beschikking gesteld van de oorlogsslachtoffers (Algemeen Rijksarchief, Handschriftenverzameling, nr. 4582).

Het *Asiel voor Invalide Belgische Soldaten* wordt door enkele Belgische vluchtelingen opgericht te Londen in 1915. Eerst en vooral wordt een gespecialiseerd opvangtehuis gebouwd in Kent. Ook de naoorlogse opvang en reïntegratie worden alvast voorbereid. Er worden fondsen ingezameld om huizen te bouwen, te kopen of te huren die gratis ter beschikking van de invalide soldaten zullen gesteld worden. De aankoop van woningen begint echter pas eind 1919. Het Asiel komt op drie manieren tussen: het stelt gratis woningen ter beschikking, het verstrekt renteloze leningen aan de invaliden voor de aankoop van een woning of komt tussen voor de huurkosten. Omdat men overstelpt wordt met aanvragen, wordt voorrang gegeven aan gehuwde soldaten die minstens 70% invalide zijn en kinderen hebben. Door de vastgoedcrisis na de wapenstilstand kunnen niet alle slachtoffers geholpen worden (een huis kost ongeveer 5 keer meer dan voor de oorlog). Het Asiel tracht een praktische oplossing te bieden voor de problemen van de invaliden. Hier is ook een vaderlandslievend aspect aan verbonden. De bevolking vindt het haar plicht te zorgen voor deze *roemvolle invaliden* die hun leven op het spel gezet hebben ter verdediging van de vrijheid en de eer van het vaderland.

23. Film getiteld ‘De herscholing van de groot-invaliden’, gerealiseerd door de Filmdienst van het Belgisch Leger (Koninklijk Filmarchief).
24. Houten handprothese toebehorend aan een oorlogsinvalide (Privé-verzameling Lucien Guillaume).
25. Grijptangen ter vervanging van de hand van een invalide horlogemaker (Privé-verzameling Lucien Guillaume).

Het getraumatiseerde België telt ongeveer 30.000 oorlogsinvaliden. Veel liefdadigheids-organisaties ontfermen zich over hen. Om opnieuw hun plaats in de maatschappij in te nemen is een grondige herscholing vaak onontbeerlijk. Op die manier kunnen ze ook meewerken aan de heropleving van de economie. Bovendien kunnen ze hun invalidenpensioen aanvullen en voldoen aan de behoeften van hun gezin. Het aanleren van een nieuw beroep gebeurt vaak pas na een lange revalidatie. Na de oorlog wordt het revalidatie-instituut van de Gezondheidsdienst van het Belgisch Leger overgebracht van Rouen naar Brussel. In de *Villa Parmentier* in Woluwe wordt een school voor invalide soldaten gehuisvest. Zo’n 200 oud-strijders leren er een nieuw beroep dat aangepast is aan hun fysieke mogelijkheden. Anderen kunnen met behulp van orthopedische apparaten hun oude stiel verder uitoefenen. De volgende beroepen zijn het meest geschikt: boekbinder, beeldhouwer, glasblazer, horlogemaker, kleermaker, schoenmaker, groentenkweker en mandenvlechter. Opmerkelijk is ook dat de invaliden vaak ingezet worden om zelf prothesen en hulpstukken te vervaardigen, wat bijdraagt tot hun professionele en sociale reïntegratie.

26. Affiche ten voordele van het Koninklijk Gesticht van Mesen, 1918 (Algemeen Rijksarchief, Iconografische verzameling Eerste Wereldoorlog).

Het oorlogsconflict laat eveneens een ontelbaar aantal weduwen en wezen na. Talloze caritatieve organisaties proberen het leed van deze oorlogsslachtoffers te verzachten. Vooral de oorlogswezen waarvan de beide ouders omkwamen ‘in de strijd voor het vaderland’ genieten bijzondere aandacht. Het *Koninklijk Gesticht van Mesen,* opgericht door aartshertogin Maria-Theresia in 1776, zorgt voor de opvang, de opvoeding en het onderwijs van dochters van (armlastige) gesneuvelde of invalide militairen. Blijkbaar worden de wezen na 1918 ook ingeschakeld bij het onderhoud van de oorlogsgraven. Tijdens de oorlog lag het dorpje Mesen (nabij Ieper) midden in het krijgsgewoel. In november 1914 werd Mesen veroverd door de Duitsers. Nieuw-Zeelandse troepen heroverden

in juni 1917 het gebied. Tien maanden later viel het opnieuw in Duitse handen. Op 30 september 1918 werd Mesen definitief bevrijd. De plaatselijke abdij, waarin het Koninklijk Gesticht gehuisvest was, werd in augustus 1914 in puin geschoten en werd nooit heropgebouwd. Met de oorlogsschadevergoeding wordt een domein aangekocht in Lede (nabij Aalst), waar het Koninklijk Gesticht opnieuw van start gaat in 1920.

27. Houten maquette van een barak met individuele kamers ineengeknutseld als souvenir door een gevangene uit Holzminden (Algemeen Rijksarchief, Iconografische verzameling Eerste Wereldoorlog).

Na de val van de fortengordels rond Luik, Namen en Antwerpen in de (na)zomer van 1914 worden meer dan 35.000 Belgische soldaten krijgsgevangen gemaakt door het Duitse leger en ver achter de linies opgesloten. Tegen het einde van de oorlog zit Duitsland opgezadeld met 2.500.000 gevangenen die het moet transporteren, huisvesten, voeden, bewaken en verzorgen. De Belgische gevangenen worden hoofdzakelijk opgevangen in de inderhaast aangelegde kampen van Altengrabow, Giessen, Münster, Sennelager, Soltau, Hamelen, Friedrichsfeld en Göttingen. De krijgsgevangenkampen groeien uit tot ware houten dorpen met een ziekenhuis, grootkeukens, kantines, badinrichtingen, wasserettes en soms zelfs een bioscoop. Indertijd genoten krijgsgevangenen (militairen) en politieke gevangenen (burgers) dezelfde behandeling. Zo'n 5.000 Belgische burgers worden in de loop van de Eerste Wereldoorlog naar Duitsland gevoerd als gijzelaars, gewone misdadigers, wegens politiek of ambtelijk verzet of bij wijze van represaillemaatregel. In het kamp van Holzminden verblijven enkel burgers, waaronder een klein aantal vrouwen en kinderen uit België. De bewuste barak met éénpersoonskamers was bestemd voor vooraanstaande persoonlijkheden zoals de historicus Henri Pirenne, John d'Oultremont (grootmaarschalk aan het Hof) of Omer Lepreux (directeur van de Nationale Bank) en is niet representatief daar de meeste gevangenen vier jaar lang noodgedwongen samenhokten met tientallen kamergenoten in één slaapzaal.

28. Aanplakbrieven van het Belgisch Hulpcomité in het krijgsgevangenkamp te Göttingen in verband met de repatriëring (Algemeen Rijksarchief, Belgisch Hulpcomité in Göttingen, nr.2).

Het wapenstilstandsverdrag legt de onmiddellijke repatriëring op van alle geallieerde krijgsgevangenen. De Belgische gevangenen trappelen van ongeduld om naar hun vaderland terug te keren. Een aantal geboren plantrekkers, die door de Duitse *soldaten- en arbeidersraden* vrijgelaten zijn, vangen onmiddellijk op eigen houtje de terugtocht naar België aan. Spoedig arriveren Belgische officieren in de kampen om de repatriëring op een gedisciplineerde wijze te laten verlopen. Zoals blijkt uit de aanplakbrieven zullen de gevangenen uit Göttingen rond 5 januari 1919 gerepatrieerd worden. Spoormannen krijgen voorrang zodat ze kunnen meewerken aan deze grootscheepse logistieke organisatie. De repatriëring zal per anciënniteit gebeuren: wie het langst in het kamp verbleef, kan eerst naar huis.

29. Door de Intergeallieerde Commissie voor de Krijgsgevangenen opgestelde tabel met overzicht van het aantal gevangenen (per nationaliteit) in de Duitse kampen op 11 november 1918 (Algemeen Rijksarchief, Belgische Middendienst voor de Krijgsgevangenen, nr.763).

De *Centrale Intergeallieerde Commissie voor de Krijgsgevangenen* heeft als taak de repatriëring te coördineren, te controleren en de bevoorrading van de resterende krijgsgevangenen te verzekeren. Het voornaamste probleem waarmee de commissie geconfronteerd wordt, is de politieke, sociale en administratieve chaos in het naoorlogse Duitsland. Daarnaast verblijven de meeste krijgsgevangenen niet in de kampen maar in één van de duizenden afgelegen *Arbeitskommando's*. Uit de tabel blijkt dat er 292 officieren en 39.419 soldaten naar België gerepatrieerd moeten worden. Zo'n 250 Belgische gevangenen verkiezen in Duitsland te blijven om professionele of politieke redenen of omdat ze kennis aangeknoopt hebben met een lieftallige *Fräulein*.

30. Erediploma van de Belgische Afdeling van het Internationaal Liefdewerk voor Gewonden en Krijgsgevangenen te Amsterdam (Algemeen Rijksarchief, Topografisch-historische atlas, 3480).

Uit dankbaarheid krijgen personen die zich verdienstelijk hebben gemaakt voor de Belgische Afdeling te Amsterdam na de oorlog een erediploma. Vaak betreft het dames uit de adel en de burgerij. Tal van filantropen, zowel in het bezette België als in het buitenland, hebben hulp-organisaties gesticht om bijkomende levensmiddelen op te sturen naar de krijgsgevangenen. Zo richt gravin de Geloes in Maastricht het *Internationaal Liefdewerk* op om hulppakketten met brood, beschuiten, koffie, kleding en tabak te zenden naar de krijgsgevangenen ongeacht hun nationaliteit of geloofsovertuiging.

31. Ministère de la Justice, Personnes désignées par la Belgique pour être livrées par l 'Allemagne en exécution des articles 228 à 230 du Traité de Versailles et du Protocole du 28 juin 1919. Liste fondamentale, Brussel, 1920 (Algemeen Rijksarchief, Bibliotheek, G 14856, p.139).

Zoals bekend lappen de Duitse soldaten de internationale oorlogswetten en -gebruiken vaak aan hun laars gedurende de inval en de bezetting van België. Na de wapenstilstand eist de publieke opinie dat de schuldigen zwaar gestraft worden. Het Verdrag van Versailles bepaalt dat de Duitse oorlogsmisdadigers door de militaire rechtbanken van de geallieerden zullen worden berecht. De Duitse overheid is verplicht haar volledige medewerking te verlenen bij het opsporen van deze personen. De Belgische lijst van gezochte oorlogsmisdadigers bevat een aantal namen van Duitse commandanten en bewakers die Belgische krijgsgevangenen mishandeld hebben. In de praktijk blijven deze bepalingen dode letter daar de Duitse overheid de uitleveringen boycot.

32. Foto van het kerkhof van het krijgsgevangenkamp te Soltau (Algemeen Rijksarchief, Fernand Dubois).

Meer dan duizend landgenoten laten het leven in gevangenschap. Hun stoffelijk overschot wordt begraven op het kerkhof van het kamp. Dit gaat doorgaans gepaard met een heuse begrafenisplechtigheid. De grafzerken worden zorgvuldig onderhouden door de makkers en met Allerzielen worden steevast bloemen neergelegd. Na de oorlog worden de overblijfselen in de meeste gevallen gerepatrieerd en bijgezet op het gemeentelijk ereperk. De hoge sterftecijfers zijn het gevolg van de slechte levensomstandigheden (gammele huisvesting, voedseltekort, geringe medische zorg, slechte hygiëne en vooral zware arbeid). De kampen worden regelmatig geteisterd door epidemieën zoals cholera, tuberculose en vooral vlektyfus.

5. De terugkeer van de vluchtelingen

Michaël Amara

Ook de burgers ondergaan zware beproevingen gedurende de Grote Oorlog. De Duitse inval en de bezetting stellen hen bloot aan allerlei soorten geweld: vernielingen, moord, plunderingen, deportaties en harde represailles voor verzetsdaden. Om te ontsnappen aan deze gruwelen verblijft zo'n half miljoen Belgen in Nederland, Frankrijk en Groot-Brittannië. Voor hen betekent 11 november het moment van de langverwachte terugkeer. Eind 1918 worden repatriëringdiensten opgericht zodat de meeste vluchtelingen in de zomer van 1919 terug thuis zijn. Hiermee zijn hun zorgen evenwel niet volledig voorbij. Door veel landgenoten, die vier harde bezettingsjaren kenden, worden ze beschouwd als *bevoorrechten*. Andere vluchtelingen keren terug naar de verwoeste frontregio. Voor hen zal de nasleep van de oorlog nog een hele poos voelbaar zijn.

33. Houten barakken voor de teruggekeerde Belgische vluchtelingen, Nationaal Oefenplein Brussel, maart 1920 (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Fotoverzameling Eerste Wereldoorlog).

Op de Nationale Schietstand (Tir National) in Schaarbeek worden na de oorlog voorlopige woningen opgetrokken om de daklozen uit de verwoeste gewesten te huisvesten. De Schietstand was in 1889 aangelegd (aan de huidige Reyerslaan) om de soldaten en leden van de burgerwacht op een veilige manier te leren omgaan met wapens. Vanaf 1915 werd het plein één van de belangrijkste gedenkplaatsen voor het Belgisch verzet. Hier werden immers verzetslieden zoals Edith Cavell terechtgesteld door de bezetter.

34. Vluchtelingen die terugkeren vanuit Merendree (nabij Gent), november 1918 (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Fotoverzameling Eerste Wereldoorlog).
35. Vluchtelingen in Mariakerke, 1918 (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Fotoverzameling Eerste Wereldoorlog).

Door de militaire offensieven van de laatste oorlogsmaanden sloegen opnieuw duizenden mensen op de vlucht. Ze werden op militair bevel geëvacueerd of namen op eigen initiatief de benen. Toen de wapenstilstand getekend was, keerden deze vluchtelingen als eerste terug naar hun huis of wat ervan overbleef.

36. 'De terugkeer van de huiseigenaar', tekening door Kufferath (Algemeen Rijksarchief, Iconografische verzameling Eerste Wereldoorlog).

Veel vluchtelingen wachtten niet tot de wapenstilstand om terug te keren. Zij stelden zich bloot aan het hardhandig optreden van de bezetter.

36

37. Brieven van vluchtelingen aan het Belgisch Comité van Loiret (Algemeen Rijksarchief, Archief van het Belgisch Comité van Loiret, nr. 57).

Voor veel vluchtelingen betekent het einde van de oorlog helaas niet het einde van hun beproevingen. Een aantal moet materiële hulp vragen om de terugreis aan te vatten.

38. Brief van de Repatriëringdienst (Algemeen Rijksarchief, Archief van het Belgisch Comité van Loiret, nr. 57).
39. Vragenlijst ingevuld door een Belgische vluchteling (Algemeen Rijksarchief, Archief van het Belgisch Comité van Loiret, nr. 57).
40. Aankondiging van het Belgisch Comité van Loiret 'Waarde landgenoten,...', Orléans, 4 juni 1919 (Algemeen Rijksarchief, Archief van het Belgisch Comité van Loiret, nr. 57).
41. 'Advies aan de Belgische vluchtelingen' van het Belgisch Consulaat in Orléans (Algemeen Rijksarchief, Archief van het Belgisch Comité van Loiret, nr. 57).

Eens het einde van de vijandelijkheden aangekondigd is, trappelen de meeste vluchtelingen van ongeduld om terug naar hun vaderland te keren. Welnu, zij zullen nog een tijdje geduld moeten uitoefenen. In Parijs wordt een Repatriëringdienst opgericht die deze grootse operatie in goede banen moet leiden. Helaas zijn er vele vertragingen. Veel spoorlijnen zijn vernield en er is een gebrek aan rollend materiaal. Door deze moeilijkheden komt de repatriëring van de Belgische vluchtelingen uit Frankrijk pas echt goed op gang in de lente van 1919. De Franse regering zet de hulpverlening aan de Belgen die niet uit de verwoeste gewesten komen

onmiddellijk stop en verplicht diegenen die niet zelfvoorzienend zijn naar huis te keren. In het Loiret-departement delegeert de Repatriëringdienst zijn taak aan het Belgisch Consulaat in Orléans en aan het lokale vluchtelingencomité.

42. Inschrijvingsformulier van het Koning Albertfonds (Algemeen Rijksarchief, Archief van het Consulaat van Batavia, nr. 29).
43. Plan van demonteerbare, houten woningen (Algemeen Rijksarchief, Archief van de Dienst voor Geïnterneerden van het Belgisch Gezantschap in Bern, nr. 133).

In 1916 creëert de Belgische regering het Koning Albertfonds. Deze openbare instelling wordt belast met de bouw van barakken die na de oorlog ter beschikking van de getroffenen uit de verwoeste gewesten zullen worden gesteld. Bij gebrek aan financiële middelen moet een beroep worden gedaan op de internationale solidariteit en worden geldinzamelingen georganiseerd. Na de oorlog installeert men voorlopige woningen in de meest getroffen dorpen en steden. Het Fonds wordt fel bekritiseerd omdat het niet opgewassen blijkt tegen haar taak en wordt in 1925 opgeheven.

44. Aquarel van Alfred Ost met voorstelling van vluchtende landgenoten (Algemeen Rijksarchief, Iconografische verzameling Eerste Wereldoorlog).

Gedurende de oorlog werd het beeld van de vluchteling veelvuldig gebruikt door de Belgische en geallieerde propaganda om het lijden van de Belgische burgers te symboliseren. De Belgische kunstenaar Alfred Ost (1884-1945), die zelf naar Nederland gevlucht was, schilderde en tekende veel affiches en briefkaarten ten voordele van liefdadigheidsorganisaties.

6. De activisten

Luc Vandeweyer

Het activisme is een beweging van Vlaams-nationalisten en een veel kleinere groep wallinganten die de Duitse hulp aanvaarden met het doel België op te delen. Zij beogen de vorming van een aan Duitsland onderhorige satellietstaat. Daarbinnen zullenzij een rol krijgen als een nieuwe bestuurselite. Zo kunnen zij op termijn Vlaanderen volledig vernederlandsen en is hun toekomst verzekerd. Wanneer Duitsland de oorlog verliest, zijn deze activisten verplicht onder te duiken of op de vlucht te gaan. De Nederlandstalige activisten proberen vanuit Nederland hun agitatie tegen België verder te zetten. Zij vinden een zekere bijval doordat de Franstalige Belgen na de oorlog weinig openstaan voor de Vlaamse eisen. De bestaande taalwetten worden na 1918 nog minder gerespecteerd dan voorheen. Vele Vlamingen voelen zich gediscrimineerd. Daardoor krijgt de anti-Belgische vleugel van de Vlaamse Beweging de kans te groeien. Binnen deze minderheid kunnen de activisten hun anti-Belgische gedachten verder propageren.

45. Verslag over de Algemeene Vergadering van den Breeden Raad van vrijdag 27 september 1918 (Algemeen Rijksarchief, Archief Raad van Vlaanderen).

De top van het activisme zat verzameld in de *Raad van Vlaanderen* gesticht op 4 februari 1917. Deze vergadering was samengesteld naar het voorbeeld van een parlement. De Raad moest het activisme op die manier pseudo-democratische legitimiteit verschaffen. De Duitsers konden het activisme daardoor voorstellen als de uiting van de wil van het Vlaamse volk.

46. Ontwikkelingsgang der Vlaamsche Frontbeweging. IJzerreeks 1, Brussel, 1918 (Algemeen Rijksarchief, Archief Raad van Vlaanderen).

In mei 1918 sturen de Vlaams-nationalisten die in het Belgische leger bedrijvig zijn, delegaties naar het Duitse leger. Deze overlopers moeten de Duitsers helpen het defaitisme onder de Belgische soldaten te bevorderen. In het bezette land dragen zij bij tot de activistische propaganda door middel van deze brochures.

47. Documenten betreffende de organisatie van een activistische gewapende macht en geheime politie (Algemeen Rijksarchief, Archief Raad van Vlaanderen).

Vooral onder impuls van August Borms wordt de oprichting van een Vlaamse rijkswacht en een geheime politie tot in de details voorbereid. Er wordt onder meer gerekend op activistisch gezinde soldaten in de krijgsgevangenkampen. De Duitsers geven echter pas toestemming tot het inrichten van een eerste compagnie als de oorlog al bijna voorbij is.

48. Aquarel met voorstelling van het uniform van de activistische rijkswacht (Algemeen Rijksarchief, Archief Raad van Vlaanderen).

Het activistische gezag moet desnoods met de wapens afgedwongen kunnen worden. Om dat in praktijk te brengen, wordt gerekend op een eigen rijkswachtkorps. Aan een eigen Vlaams leger wordt ook gedacht maar dat kan er pas komen op langere termijn.

49. KANTER W., Das Königreich Vlaanderen. Ein Weg zum Frieden, Munchen, 1918 (Algemeen Rijksarchief, Archief Raad van Vlaanderen).

Duitse intellectuelen, zoals Waldemar Kanter, worden ingeschakeld om het activisme in de gewenste richting te sturen. Sommigen van hen krijgen daarnaast de opdracht de Duitse burgers gunstig te stemmen ten aanzien van het Vlaamse activisme en de vorming van een satellietstaat op Belgisch grondgebied.

50. Brief van Pieter Tack aan Jozef Van den Broeck van 7 oktober 1918 (Algemeen Rijksarchief, Archief Raad van Vlaanderen).

In deze brief wordt voorzien dat de activisten in de komende vredestijd zullen opgenomen worden door de Vlaamsgezinden die afkerig zijn van de Duitse inmenging. Pieter Tack is echter te optimistisch. Dat proces vergt in werkelijkheid veel tijd.

51. 'Inlichtingsbordereel' van het activistisch netwerk in West-Vlaanderen (Algemeen Rijksarchief, Archief Raad van Vlaanderen).

Zoals elke minderheid die macht in handen krijgt dankzij een buitenlandse bezetter, heeft het activisme nood aan een inlichtingendienst om de eigen bevolking te bespioneren. Tegenstanders en aanhangers moeten geïdentificeerd worden. Deze documenten raken nooit ingevuld omdat het geallieerde offensief in de herfst van 1918 het activistische apparaat wegveegt.

52. Die Woche, Kriegsjahr 1918 (Algemeen Rijksarchief, Archief Raad van Vlaanderen).

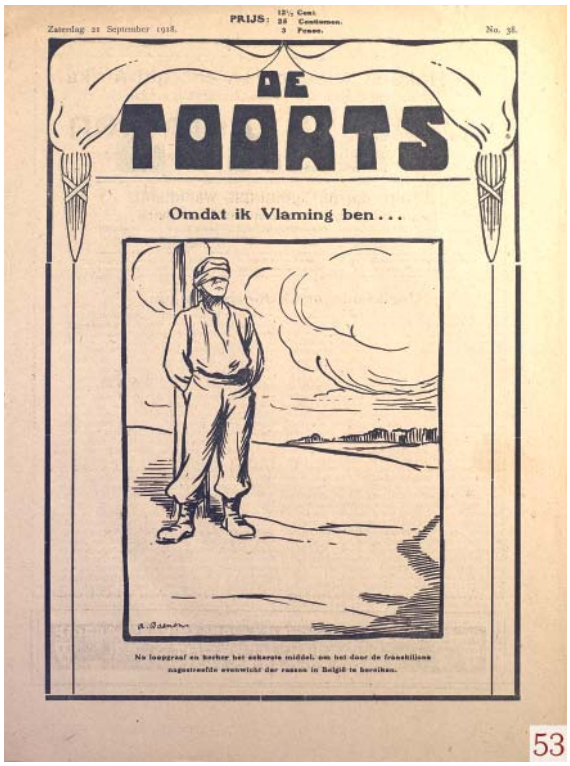
In het nummer van 17 augustus 1918 verschijnt deze foto met de Duitse legerleiders Hindenburg en Ludendorff te Brussel. Zij hebben het activisme en de vorming van een Vlaamse satellietstaat in hun oorlogsplannen ingeschreven. Maar op 8 augustus is de neergang van het Duitse leger op het westelijk front begonnen. Het is nog slechts een kwestie van tijd voor hun troepen België zullen moeten ontruimen. Daarom geven ze bevel aan de activisten zich voor te bereiden op het verderzetten van de agitatie in de komende vredestijd.

53. De Toorts, 21 september 1918 (Algemeen Rijksarchief, Archief Raad van Vlaanderen).

Met dit nummer proberen de activisten hun achterban vrees aan te jagen voor het Belgische gerecht dat immers een bestraffing voorbereidt. In werkelijkheid wordt geen enkele activist terechtgesteld en worden de doodvonnissen omgezet in een gevangenisstraf en gevolgd door bijzonder vroegtijdige vrijlating.

54. Affiche van een meeting op 20 oktober 1918 (Algemeen Rijksarchief, Archief Raad van Vlaanderen).

Vooral in de eindfase van de bezettingstijd worden door de Duitsers vrijgelaten krijgsgevangenen zoals Van Cleemput, en overlopers afkomstig uit het strijdende Belgische leger zoals Karel De Schaepdrijver, ingezet om de Vlaamse publieke opinie te beïnvloeden in anti-Belgische zin.

Zaterdag 21 September 1918. PRIJS: 12½ Cent. 25 Centimen. 3 Pence. No. 38.

DE TOORTS

Omdat ik Vlaming ben...

No loopgraaf en bocher het scherpste middel om het door de fransklijons nagestreefde evenwicht der rassen in België te breuken.

53

Gemeente KONTICH

ZAAL „VOLKSLUST„

bij Mr Aug. Dockx, Oost-Statiestraat

OP ZONDAG 20 OKTOBER 1918

te 5 ½ uur (T.U.)

GROOTE MEETING

Als sprekers treden op onze IJzerhelden:

DE SCHAEPDRYVER

die zal handelen over:

De Mistoestanden aan het Vlaamsche IJzerfront

en VAN CLEEMPUT

over:

De Vlaamsche Krijgsgevangenen

Wij noodigen de bevolking van het kanton Kontich uit, zich tot deze belangrijke bespreking te begeven, daar zal hun klaar en duidelijk worden medegedeeld wat de Vlamingen te verduren hebben aan het IJzerfront.

De toegang is VRIJ VOOR IEDEREEN!

Het woord is vrij! De meeting zal opgeluisterd worden door eenige gelegenheids-muziekstukken.

Vlaamsch Kantonaal bureel van Kontich

Groeningerwacht van Kontich

D 2204 — Drukk. A. DE WITTE, Boogschut - P. A. 41618

54

7. Het collectieve geheugen

Vanessa D'Hooghe en Hans Vanden Bosch

Na afloop van de Grote Oorlog wenst de natie haar helden en martelaren te verheerlijken en te herdenken. De namen van de voor het vaderland gesneuvelden worden letterlijk in het collectieve geheugen gegrift via de oprichting van allerhande monumenten. Op die manier wordt zin gegeven aan de vele offers die het conflict vergde. De huldemanifestaties variëren van overwinningsfeesten tot rouwvieringen. Tussen 1919 en 1924 wordt België bezaaid met monumenten. Bij de overbrenging van de stoffelijke overschotten van allerhande militairen en burgers worden vaak statige begrafenisplechtigheden georganiseerd. Zowel de soldaten als de burgers, de gedeporteerden, de gefusilleerden en andere oorlogsslachtoffers worden betrokken bij deze blijken van nationale erkentelijkheid. Veel landgenoten reizen naar de slagvelden om met eigen ogen de gevolgen van de oorlog te aanschouwen of bezoeken jaarlijks het graf van een gesneuveld familielid.

55. Beschilderd sierbord ter herinnering van de wapenstilstand (Algemeen Rijksarchief, Iconografische verzameling Eerste Wereldoorlog).

Dit handgeschilderd sierbord ter herinnering aan de wapenstilstand werd vervaardigd door de *plateelfabriek Ivora* in Gouda, wereldwijd bekend voor de productie van gelegenheidsborden. Zoals algemeen geweten sluiten de oorlogsvoerende partijen op 11 november 1918 wapenstilstand. Het wapenstilstandsverdrag wordt bij het ochtendgloren getekend in een treinwagon op een rangeerspoor in het bos van *Compiègne* (in Noord-Frankrijk). Het *staakt-het-vuren* gaat in om 11 uur. De Franse maarschalk Foch dicteert de overwonnen Duitsers zijn voorwaarden. Frankrijk, België en Luxemburg moeten ten laatste op 26 november ontruimd zijn, een groot aantal wapens, locomotieven, treinwagons en vrachtwagens én de Duitse oorlogsvloot moeten ingeleverd worden. Duitsland moet haar kolonies afstaan en de onafhankelijkheid van Polen erkennen. De geallieerde blokkade blijft gehandhaafd in afwachting van een definitief vredesakkoord. Hierdoor zal de reeds zwaar geteisterde Duitse bevolking nog lange tijd ontberingen lijden. Elk jaar wordt het einde van de oorlog op deze officiële feestdag plechtig herdacht.

56. Beschilderde sierborden ter herinnering aan het verdrag van Versailles (Algemeen Rijksarchief, Iconografische verzameling Eerste Wereldoorlog).

Deze decoratieve borden, in *Delfts aardewerk*, verbeelden de vrede. Dergelijk aardewerk werd in beperkte oplage vervaardigd en werd/wordt verwoed verzameld. Het verdrag tussen de geallieerde mogendheden en Duitsland dat een officieel einde maakt aan de Eerste Wereldoorlog wordt ondertekend in de *Spiegelzaal* te Versailles op 28 juni 1919, exact vijf jaar na de moord op Oostenrijkse troonopvolger Frans-Ferdinand te Sarajevo. De Britse Eerste Minister David Lloyd George, de Franse premier Georges Clemenceau en de Amerikaanse president Woodrow Wilson voeren het hoge woord tijdens de vredesconferentie. In feite is van verzoening geen sprake, de overwinnaars dicteren eenvoudigweg hun bikkelharde voorwaarden. Duitsland lijdt zwaar gebiedsverlies (zie nr.14), de dienstplicht wordt afgeschaft en het leger moet ingeperkt worden tot een klein beroepsleger van maximum 100.000 man, de marine wordt gekortwiekt en de luchtmacht afgeschaft. Duitsland wordt verantwoordelijk gesteld voor de geleden oorlogsschade en moet die vergoeden, deels in natura (schepen, locomotieven, machines, steenkolen,…), deels in goudmark. Het heikele probleem van de

vaststelling van het precieze bedrag van de oorlogsschuld wordt doorgeschoven naar de *Commissie voor Herstelbetalingen.* Het gekrakeel hierover zal de internationale relaties nog jaren verzuren.
Het *Diktat* van Versailles wordt door de Duitsers als een zware vernedering aangevoeld. Het verdrag ligt ook aan de basis van de oprichting van de *Volkenbond*, een internationale organisatie die de vrede moet bewaren door internationale conflicten voortaan via diplomatieke weg op te lossen. Ondanks de nobele bedoelingen blijkt de Volkenbond -de voorganger van de Verenigde Naties- helaas spoedig een papieren tijger.

57. Borstbeeld van Koning Albert I vervaardigd door beeldhouwer Jean Canneel (Algemeen Rijksarchief, Kunstcollectie).

De expressionistische kunstenaar Jean Canneel (Sint-Joost-ten-Noode, 14 oktober 1889 - Sint-Gillis, 1 september 1965) vervaardigde deze buste van Koning Albert I. Canneel was, net zoals zijn drie broers, soldaat geweest in het IJzerleger. De hele familie was artistiek aangelegd. Zijn broer Marcel schilderde een aantal sprekende frontlandschappen en was één van de toonaangevende leden van de befaamde Artistieke Afdeling van het leger. Het tentoongestelde beeld bestaat in meerdere exemplaren.
Koning Albert I groeide, als symbool van de Belgische moed, tijdens de oorlog uit tot één van de spilfiguren van de geallieerde *propaganda*. Na de oorlog zou hij er een enorme populariteit en een groot prestige aan overhouden in binnen- en buitenland. De *Koning-Soldaat* werd bovendien -stereotiep met helm en uniform- als held verheerlijkt in een onophoudbare stroom foto's, prentbriefkaarten, medailles, postzegels, schilderijen, standbeelden en prullaria. Er kan een grote bibliotheek gevuld worden met de vele Belgische en buitenlandse hagiografieën die over de Koning verschenen. Kritische biografieën zijn echter tot op de dag van vandaag op één hand te tellen.

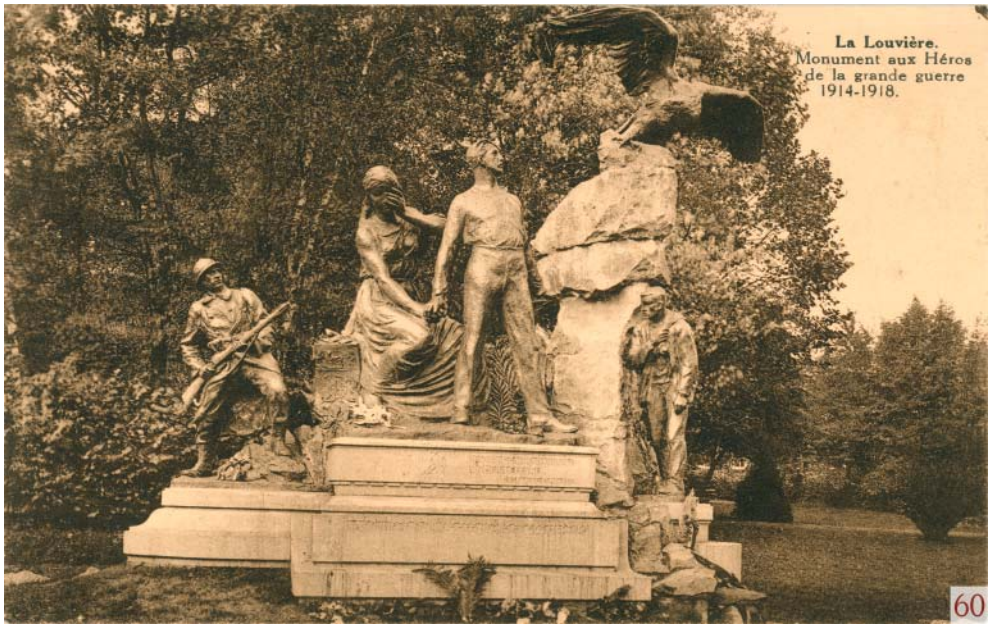
58. Begrafenisplechtigheid ter gelegenheid van de overbrenging van de overblijfselen van Gabrielle Petit, Mathieu Bodson en Aimé Smeckens, 30 mei 1919 (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Fotoverzameling Eerste Wereldoorlog).
59. Begrafenisplechtigheid ter gelegenheid van de overbrenging van de overblijfselen van 20 gefusilleerde Brusselse burgers, 15 juni 1919 (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Fotoverzameling Eerste Wereldoorlog).

Vanaf de lente van 1919 vinden in tal van grote steden postume (her)begrafenissen plaats van de burgers die wegens verzet terechtgesteld werden door de Duitsers. In Antwerpen, Brussel en Luik wordt op deze manier hulde gebracht aan de *binnenlandse strijders* die door hun vrijwillig verzet het heldendom verdienen. De bevolking eert het aandenken aan deze verzetslui en verheerlijkt de waarden in naam waarvan zij stierven. Dit was het geval voor Gabriëlle Petit, een bediende afkomstig uit Doornik. Als de oorlog uitbreekt is ze 21 jaar. Ze engageert zich als geldinzamelaarster voor het Rode Kruis. Na een verblijf in Groot-Brittannië wordt ze spionne. Ze verzamelt informatie over de Duitse troepenbewegingen in de regio van Ieper tot Maubeuge, distribueert het sluikblad *La Libre Belgique* en helpt jongemannen het Belgisch leger te vervoegen. Verraden door een dubbelagent, wordt ze aangehouden, veroordeeld en gefusilleerd op de Nationale Schietstand op 1 april 1916. Op 30 mei 1919 heeft haar nationale begrafenis plaats te Schaarbeek, waar ze begraven wordt met twee andere inlichtingenagenten, nl. Aimé Smekens en Matthieu Bodson. De massaal bijgewoonde ceremonie gaat door in aanwezigheid van kardinaal Mercier, Eerste Minister Delacroix, vertegenwoordigers van de gestelde lichamen, van diverse verenigingen en zo'n 2.000 gewezen politieke gevangenen. Koningin Elisabeth legt het Ridderkruis van de Leopoldsorde op de grafzerk. Enkele weken

later, op 15 juni 1919, vindt de begrafenis van 20 gefusilleerde helden plaats in Brussel. De oorlogshelden Koning Albert, kardinaal Mercier en de Brusselse burgemeester Adolphe Max wonen de plechtigheid bij.

60. Monumenten voor de oorlogshelden 1914-1918, La Louvière, Editions Henri Hallez (Algemeen Rijksarchief, Iconografische verzameling Eerste Wereldoorlog).

Het monument ter herdenking van Omer Lefèvre wordt ingehuldigd in La Louviére op 7 oktober 1923 in aanwezigheid van Koningin Elisabeth. Dit gedenkteken, vervaardigd door Alfred Courtens, omvat verscheidene heldenfiguren. In het midden ziet men Louis-Alfred (schuilnaam van Omer Lefèvre), een in 1916 door de Duitsers terechtgestelde inlichtingenagent, met tegenover hem een agressieve adelaar (symbool voor Duitsland). In zijn rug, beweent de vrouwelijke allegorie van het vaderland de held die zich opofferde voor haar. De oprukkende Belgische soldaat, met bajonet op het geweer, verbeeldt het idee dat de heldendood van de burgers het doorzettingsvermogen van de soldaten aanwakkerde. Het monument herdenkt de verscheidenheid aan Belgische oorlogservaringen: de frontsoldaten, de burgers, de verzetslui en de gedeporteerden. Enkel de landgenoten die het oorlogsgeweld ontweken door naar het buitenland te vluchten, worden niet uitgebeeld. Zij werden beschouwd als *onderduikers* en kregen geen plaats in de collectieve herinnering.

61. Monument voor de gedeporteerden in Mechelen, drukker P.-J. Flion, Brussel (Algemeen Rijksarchief, Iconografische verzameling Eerste Wereldoorlog).

Tussen oktober 1916 en maart 1917 worden duizenden landgenoten naar Duitsland gedeporteerd om er te werken in de industrie. Door ondervoeding, gebrek aan hygiëne en de slechte behandeling vinden velen er de dood. Wie wel terugkeert, is vaak ziek of verzwakt. Desondanks wekken de gedeporteerden verdachtmakingen op. Alvorens er voor de gedeporteerde een monument opgericht wordt, moet men zich ervan vergewissen dat hij niet vrijwillig voor de bezetter is gaan werken en dat hij slechts na uitdrukkelijk Duits bevel is meegevoerd. Toch worden een aantal gedenktekens opgericht om de gedeporteerden, vaak

mager en verzwakt voorgesteld, als helden te vereren wegens hun verplichte tewerkstelling. In een aantal gevallen worden hun namen gewoonweg toegevoegd aan de gedenkstenen voor de gesneuvelden.

62. 'Tschoffen-muur' in Dinant, drukker P.-J. Flion, Brussel (Algemeen Rijksarchief, Iconografische verzameling Eerste Wereldoorlog).

Gedurende de Duitse invasie vonden in verscheidene steden moordpartijen plaats tegen de burgerbevolking. De Duitse troepen, die niet vertrouwd waren met techniek van de verschanste Belgische scherpschutters, waren van mening dat de burgerbevolking hen onder vuur nam. Bij wijze van represaillemaatregel tegen deze zogezegde *franc-tireurs* brachten ze honderden burgers om het leven. Aarschot, Dinant, Leuven en Tamines werden het ergst getroffen. Op 23 augustus 1914 brachten de Duitsers 666 inwoners van Dinant om het leven. Een honderdtal onder hen werd terechtgesteld voor het huis van procureur Tschoffen. De *Tschoffen-muur* werd een *lieu de mémoire* die de herinnering aan de Duitse barbarij eeuwig levendig moest houden. In elke martelaarstad werd een monument opgericht om de gefusilleerde burgers te herdenken.

63. Inhuldiging van het monument voor de gesneuvelden in Ganshoren (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Fotoverzameling Eerste Wereldoorlog).
64. Inhuldiging van het monument ter ere van de 'zwarte duivels' (karabiniers-wielrijders) in Oud-Stuivekenskerke (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, Fotoverzameling Eerste Wereldoorlog).
65. Monumenten ter ere van de voor het vaderland overleden soldaten en burgers te Antwerpen, 1914-1918, Editions Ern. Thill, Brussel (Algemeen Rijksarchief, Iconografische verzameling Eerste Wereldoorlog).
66. Monument voor de soldaten van het 23ste linieregiment te Oostende, Héliotypie De Graeve, Gent (Algemeen Rijksarchief, Iconografische verzameling Eerste Wereldoorlog).

Na afloop van de oorlog betuigt de gehele bevolking haar erkentelijkheid aan de voor het vaderland gesneuvelde soldaten. Om specifieke regimenten en groepen te herdenken worden gedenktekens opgericht. Elke gemeente, parochie, school of beroepsvereniging wenst haar heldhaftige soldaten te vereren. De herdenkingsplechtigheden die gepaard gaan met de inhuldiging van deze monumenten of de begrafenissen van gesneuvelde soldaten vinden doorgaans later plaats dan de burgerlijke plechtigheden. De repatriëring van de overblijfselen van de gesneuvelde soldaten concentreert zich immers tussen 1922 en 1924. Zo geschiedt de plechtige begrafenis van de *Onbekende Soldaat* onder de Congreskolom pas in 1922. Op de dodenmonumenten wordt doorgaans de soldaat, het verzet, het lijden, de rouw, het stille gebed of het gevecht uitgebeeld. De oorlog wordt er esthetisch en steriel voorgesteld. Andere monumenten stellen het *overwinnende vaderland* voor. Dit is het geval bij het monument voor de soldaten van het 23e linieregiment in Oostende (opgericht in 1922). Hier bemerken we een gevleugeld vaderland met laurierkroon.

67. Guide Panorama de l'Yser. Champs de bataille 1914-1918, Marcovici, Brussel, z.d. (Algemeen Rijksarchief, Bibliotheek, G 4484).

Onmiddellijk na de afloop van de oorlog komen de families van de omgekomen militairen het graf van hun geliefde (be)zoeken. Daarnaast verlangen tal van ramptoeristen de slagvelden met eigen ogen te aanschouwen. Uit winstbejag publiceren uitgevers snel de nodige reisgidsen en -brochures om de toeristen wegwijs te maken. Hotels, restaurants en (privé)musea schieten als paddestoelen uit de grond. Tal van gespecialiseerde reisagentschappen organiseren rondritten per auto. Deze fraai geïllustreerde brochure -in het Engels en het Frans- toont een panoramisch overzicht van de Westhoek. Alle *klassieke* oorlogstonelen zijn herkenbaar. Op de linkeroever van de IJzer (de Belgische-Britse sector) bemerken we het vernielde kustplaatsje Nieuwpoort en het sluizencomplex aldaar, de *Dodengang* in Kaaskerke en de Belgische loopgraven achter de overstromingen in Ramskapelle, Stuivenskenskerke en Pervijze. Langs de rechteroever van de IJzer (de Duitse sector) treffen we het wrak van de *Vindictive* in de Oostendse haven, de *U-bootbasis* in Zeebrugge, het bekende Duitse megakanon L*ange Max* in Koekelare (gebruikt om de haven van Duinkerke plat te leggen), het vernielde middeleeuwse stadje Diksmuide en de beruchte *Minoterie* (bloemmolen), het bos van Houthulst, de vernielde tanks in Poelkapelle en natuurlijk het verwoeste Ieper met zijn vermaarde *Hallen*. Ieper zou uitgroeien tot een waar bedevaartsoord voor de Britten.